

THE (NEO)KANTIAN SOURCES IN MIRCEA DJUVARA'S LAW PHILOSOPHY

Dan Sfirnă

PhD Student, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: At the foundation of the philosophy of law and legal science, which Mircea Djuvara founded theoretically and epistemologically in his works published between 1939 and 1942, there is the legal knowledge of Kantian origin; its main stake being the definition of the rational law. The conception of law is, according to its author, „a return to Kant through Hegel and Fichte and adapted to the contemporary scientific topics. The law appears as a concrete living order with an immanent aspiration to the objective” (Mircea Djuvara: Contributions to the theory of the legal knowledge. The spirit of the Kantian philosophy and the legal knowledge). In the present study we aim to follow this philosophical trajectory of Mircea Djuvara.

Keywords: law philosophy, rational law, Kantian, Mircea Djuvara

1. Introducere

„Am fost elev al lui Titu Maiorescu: mă mândresc cu aceasta și îi sunt recunoscător ca aceluia care a pus temeiul formării mele intelectuale”¹, mărturisește Mircea Djuvara în cuvântarea ținută, pe 18 februarie 1940, la Universitatea din București, cu ocazia comemorării celui care predase *Cursul de istoria filosofiei contimporane* între anii 1884 și 1909 la catedrele de Filosofie și Filologie ale acestei instituții*. Afirmatia nu este una formală, ea va fi dezvoltată pe parcursul întregii prelegeri, iar informațiile oferite sunt relevante pentru exegeza operei filosofice a lui Mircea Djuvara, după cum reiese și din următoarea confesiune: „Venisem la Facultate pătruns de pozitivismul științific la modă pe acea vreme ca și azi. A fost îndeajuns o

¹ Cuvântarea a fost publicată în: Mircea Djuvara, „Titu Maiorescu profesor de filosofie”, în „Revista de Filozofie”, nr. 1, ianuarie-martie, 1940, p. 39. Numărul revistei a fost dedicat comemorării lui Titu Maiorescu.

* Mircea Djuvara s-a înscris la Universitatea din București în 1906, urmând în paralel facultățile de Drept și de Litere și Filosofie. A absolvit în 1909, luându-și licența atât în drept, cât și în filosofie în același an, făcând parte, așadar, din ultima promoție care a putut audia cursurile lui Titu Maiorescu.

singură lecție a lui Maioreescu asupra concepției lui Kant despre spațiu și timp, pentru ca să-mi schimb, ca printr-o revoluție spirituală, întreaga direcție intelectuală și să înțeleg definitiv că pe deasupra cunoștințelor noastre date prin simțuri se pune problema critică, dominând orice cugetare sinceră și adevărată”².

Kantianismul a stat, din acel moment, implicit sau explicit, la baza tuturor studiilor sale filosofice. Pe parcursul întregii opere de filosofia dreptului, Mircea Djuvara a urmărit *fundamentarea rațională a fenomenului juridic*, expunerea și consolidarea principiilor logice ale cunoașterii juridice, fixarea științifică a dreptului pozitiv prin raportarea sa la dreptul rațional.

2. Lumea teoretică și lumea practică în știința dreptului

Teza de doctorat a lui Mircea Djuvara, *Fundamentul fenomenului juridic. Reflecții asupra principiilor logice ale cunoașterii juridice (Le fondement du phénomène juridique. Quelques réflexions sur les principes logiques de la connaissance juridique*, Paris, Librairie Sirey, 1913.), reprezintă pentru exegeza operei sale etapa în care, printr-o minuțioasă demonstrație din interiorul teoriei cunoașterii, își fixează tema neokantiană a integrării cunoașterii juridice într-o epistemologie generală. Filosoful român formulează existența a două elemente ale percepției – termen pe care nu-l folosește în sens psihologic, ci rațional – pe care le reduce la structura logică a cunoașterii. Cele două elemente sunt *materia* și *forma* și se află în relație de interdependență. Este nevoie de o asemenea ipoteză generală pentru a putea distinge între *lumea teoretică* și *lumea practică*, descrise în această ordine în cuprinsul cărții. *Fundamentul fenomenului juridic. Reflecții asupra principiilor logice ale cunoașterii juridice* reprezintă, de asemenea, *prolegomenele* filosofiei dreptului în ansamblul operei djuvariene.

În fond, filosoful român nu face decât să reia problema kantiană care încercă să răspundă la întrebarea *cum sunt posibile judecățile în drept?*, însă Djuvara va apela la exegeza și hermeneutica post-kantiană, având, așadar, un avans istoric în dezbaterea acestei probleme. El va formula ideea de *lume teoretică* pe care o plasează, din punct de vedere rațional, la bazele *lumii practice*, lucru care reiese și din structura *Fundamentului fenomenului juridic*. Principalele mijloace prin care stabilește această ordine în cunoaștere sunt tot de natură neokantiană.

² Mircea Djuvara, „Titu Maioreescu profesor de filosofie”, p. 40.

Argumentul pe care îl aduce este acela că forma, spațiul, timpul și ideea de relație sunt indispensabile pentru cunoașterea teoretică și pentru cunoașterea concretă a lumii, pentru perceperea obiectelor propriu-zise nu ca aglomerări de materie, ci ca elemente ale unui lanț causal care permite „o ordine imuabilă în fluxul variat al fenomenelor naturale și face astfel posibilă previziunea științifică”³. Însă nici acest lucru nu va fi suficient pentru o cunoaștere profundă a realității și a lumii.

În concepția lui Mircea Djuvara situația arată în felul următor: „Știința ia ca fundament cunoașterea fiecărui dat sensibil luat, pentru a ne exprima astfel, ca entitate. Ea nu prezintă spiritului, într-un fel, decât un praf al fenomenului trecut, sistematizat în construcții logice de felul celor pe care le putem prevedea în condiții sigure anumite fenomene viitoare”⁴.

În schimb,

„Rațiunea umană propune totuși ceva în plus față de această cunoaștere astfel prăbușită. Ea vrea nu numai să prevadă după puținul pe care l-a putut cunoaște despre lume anumite detalii viitoare, ci să se ridice cel mai sus posibil deasupra tuturor și să dețină o imagine globală cu tot ceea ce a fost și tot ceea ce urmează. Ea nu se mai ocupă în acest caz de *realitate*, adică de ceea ce îi revine direct cunoașterii sale sensibile, dar dorește să își dea seama de toate *posibilitățile*, raliindu-le într-un mare sistem unitar. Rațiunea dorește să cunoască lumea în *totalitatea sa*”⁵.

Această unitate a cunoașterii l-a determinat pe Djuvara să despartă lumea în *teoretică* și *practică*, pentru a surprinde rațional și logic natura întrepătrunderii între cele două. Pe această cale își va clădi concepția despre *libertate*, concept cheie în întreaga sa operă, însă nu înainte de „crearea logică a obiectelor cunoașterii experimentale”. Partea dedicată *lumii teoretice* este nu numai o reluare a autonomiei filosofiei în relație cu știința, dar și proclamarea întâietății filosofice, din moment ce „a filsofa este a gândi principial sau fundamental”⁶.

³ Mircea Djuvara, *Fundamentul fenomenului juridic. Reflecții asupra principiilor logice ale cunoașterii juridice*, traducere de Roxana Albăstroiu, ediție critică, studiu introductiv, note și comentarii de Dan Sfirnă, Craiova, Editura Aius, 2014, p. 91.

⁴ *Idem*, p. 92.

⁵ *Ibidem*

⁶ Mircea Florian, *De la mythos la logos. O scurtă introducere în filosofie*, ediție critică, studiu introductiv, note și bibliografie de Adrian Michiduță, Craiova, Editura Aius, 2013, p. 355.

Aceasta este o dispută încă actuală. Fizica își revendică astăzi datele fundamentale și propria metodologie pe calea empirismului logic, care se pare că derivă din propriile-i rezultate. Tot mai multe voci autoritare din lumea fizicii contestă aportul filosofic în progresul științific și întârzierea conceptuală a filosofiei, amintim că reputatul fizician Stephan Hawking s-a exprimat în numeroase rânduri în acest sens. Însă, în primele decenii ale secolului al XX-lea filosofia avea un avans din punct de vedere conceptual în relație cu disciplinele teoretice de sub tutela științelor. Au urmat câteva decenii în care știința și-a dezvoltat această parte teoretică, în tandem cu descoperirile tehnice, fapt care a schimbat raporturile de forță în favoarea științei, cel mai bun exemplu fiind al fizicii teoretice.

Revenind la problema fundamentării dreptului, lucrurile stau diferit, din moment ce dimensiunea morală este determinantă, iar abstracțiuni precum *libertatea* sau *binele* intră în relație directă cu concretul, motiv pentru care cunoașterii practice îi este indispensabilă cunoașterea teoretică, în termenii ei cei mai raționali posibili, (neo)kantieni în ceea ce-l privește pe Mircea Djuvara.

Este semnificativ, în acest context, modul în care Mircea Djuvara trece de la neokantianism la tezele bergsoniene ale *evoluției creatoare*. Djuvara consideră că filosofia este datoră să construiască un ideal din care inteligența umană și știința să-și tragă resorturile. Numai în atare condiții, cunoașterea poate concepe „ideea unei naturi” din care să decurgă necesitatea adevărului unanim. Se poate afirma că adevărul există în sine tocmai pentru că putem concepe acest ideal logic care este forma supremă a cunoașterii noastre. Numai raportat la un astfel de ideal se pot întemeia valorile care stau la baza unui act juridic și la baza dreptului. Pe aceleași temeuri Mircea Djuvara va consolida și ideea de „drept rațional”.

Filosoful român este conștient de faptul că idealul de natură globală nu are valoare obiectivă, dat fiind că depășește realitatea pe care o putem percepe, „dar ea are o valoare logică specială, căci ea este elementul care pune în mișcare întregul mecanism al cunoașterii”. Urmărind acest fir logic, considerat de autor infailibil, al cauzalității, *știința umană* își caută și își fixează repere din mijlocul diversității nedefinite de impresii care îi sunt date de realitatea exterioară. Idealul cunoașterii totale va fi totdeauna „sursa nesecată a activității intelectuale”, iar aici Djuvara îl parafrazează pe Bergson, afirmând: „Cât despre puterea eternă ce pleacă din el către el însuși, este ca un cămin al vieții, de o

fecunditate cu atât mai mare, cu cât a fost mai fertil în trecut”⁷. Acest aspect este comun cu ideea lui neokantianului Cohen potrivit căreia cunoașterea logică reprezintă sursa tuturor realităților.

Scopul și finalitatea acestei demonstrații este introducerea rațională a ideii de libertate, o introducere a ei prin extragerea din această lume ideală clădită teoretic. Potrivit lui Mircea Djuvara, dacă logica creează lumea, problema pe care filosofia o ridică în ceea ce privește contingenta parțială sau determinismul total al realităților nu se poate aplica logicii însăși. Filosoful român ajunge la miezul problemei când începe să-și reprezinte modul în care lumea astfel creată se prezintă în cunoașterea concretă, dat fiind că ea nu se poate raporta la însăși sursa logică a acestei cunoaștințe, căci această sursă, fiind creatoare, nu poate fi chiar ea concepută limitat. Mircea Djuvara va afirma:

„Ajungem astfel la ideea că rațiunea este independentă în sine. Această independență reprezintă libertatea și, în timp ce rațiunea se reflectă într-un spirit individual, adică în timp ce acest spirit este rațional, îl putem, în consecință, considera ca fiind liber. Remarcăm totuși că această teorie a libertății este într-adevăr străină dezbaterii dintre determinism și opoziții săi. Nu este deci o libertate concepută ca fiind contrară unei activități determinate. Libertatea, în acest context, nu se raportează, la drept vorbind, la o activitate materială așa cum o concepem de obicei. Auzind pentru rațiune condițiile formale și logice ale întregii cunoașteri în general, putem astfel spune că libertatea nu este decât rațiunea în sine; ea constă în activitatea rațională”⁸.

O astfel de întemeierea rațională a libertății va realiza Mircea Djuvara și în *Eseurile de filosofie a dreptului*. Libertatea este principiul care leagă în *lumea teoretică* de *lumea practică* și reflectă cel mai bine raportul dintre cele două și transferul de date și valori care au loc între cele două nivele ale cunoașterii și existenței.

Trecerea spre lumea practică se face, așadar, prin rațiunea libertății și libertatea rațiunii. La finele incursiunii sale în „Lumea teoretică”, Mircea Djuvara conchide:

„Deci, nu este liber decât cel care se conformează rațiunii. Conceptul de libertate astfel înțeles servește ca centru al perspectivelor tuturor teoriilor cunoașterii, fie că se

⁷ Mircea Djuvara, *Fundamentul fenomenului juridic...*, p. 94.

⁸ *Idem*, p. 96.

raportează la lumea teoretică, fie că se raportează la lumea practică. Intrăm, în această manieră, prin studiul fundamentului lumii teoretice, în inima lumii practice, cu alte cuvinte, morală și juridică, unde observăm că ideea de libertate este cea către care tinde întreaga explicație superioară⁹.

Această concepție despre libertate se dovedește tot de factură neokantiană, din moment ce pentru Cohen ea este, ca și pentru Mircea Djuvara, unul dintre fundamentele gândirii, fără de care rațiunea nu poate funcționa. Ea are același statut ca cele mai evidente dintre legile naturii, după cum reiese din următorul citat cu rol de sinteză a concepției lui Cohen: „Chiar dacă libertatea voinței nu se lasă percepută în aceeași modalitate precum forța de greutate, totuși rămâne valabil faptul că libertatea este valabilă ca lege a cunoașterii morale în aceeași măsură în care forța de greutate este o lege a cunoașterii naturii”¹⁰. Este, așadar, legea naturală a moralei, dacă ne putem exprima în felul acesta. Există, însă, mai multe perspective asupra libertății, în funcție de planul cunoașterii în care este definită. Mircea Djuvara are tendința de a reveni la cea întemeiată pe principiile *Criticii rațiunii pure*, deși, însuși Kant în *Metafizica moravurilor* lărgeste această definiție.

Teza de doctorat a lui Mircea Djuvara conține, *in nuce*, majoritatea problemelor pe care filosoful român le va ridica și în celelalte cărți importante ale sale. Conține primele fundamentări ale unei științe a dreptului și fixarea unui fenomen logic juridic prin care, mai târziu, va putea formula ideea de „experiență juridică” și pe cea de „societate juridică”. Ea conține multe dintre argumentele epistemologice ce vor fi preluate și în următoarele trei decenii. Conține, de asemenea, primele elemente ale distincției dintre drept și morală, distincție care se va dovedi foarte importantă. Calchierea celor două sfere, prin structura logică pe care o au comună și prin fundamentele etice, de asemenea comune, face posibilă formularea „dreptului rațional”. Rațiunea îi conferă dreptului anumite criterii de raționalitate și de aceea a fost important să vedem concepția lui Djuvara despre rațiune, concepție care este kantiană. Transpar din această teză de doctorat și punctele comune și cele divergente dintre drept și sociologie, natura diferită a celor două științe. Se poate deduce din

⁹ *Idem*, p. 97.

¹⁰ Hans-Ludwig Ollig, „Neokantianismul”, în *Istoria filosofiei în secolul al XIX-lea*, Editor Ferdinand Fellmann, traducerea capitolului de Valentin Cioveie, București, Editura ALL, 2000, p. 197.

cuprinsul lucrării și linia bibliografică pe care o urmărește, importantă și ea pentru opera filosofului român.

Așadar, această primă carte reprezintă „proba de maturitate intelectuală” a lui Mircea Djuvara și, implicit, scrierea din care decurg majoritatea ideilor (p)reluate mai târziu, fiind puține „rupturile” în gândirea sa.

3. Ipotezele kantiene pentru o filosofie completă a dreptului

Una dintre trăsăturile determinante ale operei lui Mircea Djuvara este aceea că a căutat în permanență să fundamenteze dreptul (cunoașterea juridică și natura valorilor juridice) prin recurs la teoria cunoașterii. Încă din primele eseuri publicate s-a arătat interesat de metode și postulate filosofice solide. Spiritul umanist și mediul universitar în care s-a dezvoltat ca om de cultură complet i-au conferit disponibilitatea intelectuală atât pentru sisteme de gândire canonice, ca cel al lui Kant sau cel al lui Hegel, cât și pentru opera lui Henri Bergson, pe care a asimilat-o în timp real și despre care a scris în nenumărate rânduri, nu de puține ori invocându-i ideile ca argumente infailibile.

Teoria cunoașterii stă inclusiv la baza angajamentului epistemologic pe care Mircea Djuvara și l-a asumat pentru întemeierea teoretică a dreptului. În acest sens analizăm kantianismul declarat al autorului și urmărim relațiile în care intră cu sistemul hegelian, cu filosofia bergsoniană și cu alte sisteme de gândire, căutând, astfel, să surprindem liniile de forță ale unui sistem de gândire omogen. Nu putem vorbi despre un sistem filosofic, în sensul tare al acestui concept, în cazul lui Mircea Djuvara, însă consecvența ideilor, vocația filosofică și unitatea gândirii sale în varii problemele de filosofie ne îndreptătesc să folosim sintagma de „sistem de gândire”. Bazele întregului edificiu rămân, totuși, de factură kantiană, așa cum reiese mai ales din scrierile deceniului al patrulea ale secolului al XX-lea.

Lectura analitică pe care o propunem în acest eseu este, așadar, conectată simultan la scrieri din perioade de timp diferite ale operei djuvariene și la opera lui Immanuel Kant, însă nu în mod aleatoriu, ci urmărind vectorii unor idei care străbat cele trei decenii în care gânditorul român a elaborat una dintre cele mai temeinice filosofii ale dreptului din cultura noastră. Mircea Djuvara postulează existența *dreptului rațional* care este în varii și complexe relații cu *dreptul pozitiv*, iar germenii acestei idei se regăsesc inclusiv în primele sale scrieri și se află în teoria cunoașterii, de

sorginte kantiană, pe care o invocă de foarte devreme și pe care își clădește întreaga filosofie. El este preocupat de ideea de obiectivitate și de aportul rațional și atemporal care trebuie să se regăsească în acest domeniu, însă în concordanță cu aplicabilitatea sa în societate, într-un interval istoric dat.

Mircea Djuvara este kantian în toate eseurile din antologia de texte apărută sub denumirea *Eseuri de filosofia dreptului*¹¹ și în cele din *Filosofia contemporană și dreptul*¹², cărți ce cuprind toate studiile de filosofia dreptului care, prin omogenitate și convergența ideilor, ni se înfățișează ca etape ale unui sistem care n-a fost încheiat din cauza morții premature a filosofului și juristului român, la vârsta de 58 de ani (1886-1944). Nucleul bibliografic îl reprezintă broșura apărută în 1941 care enumără 144 de titluri cu principalele publicații ale lui Mircea Djuvara¹³. Odată corelate rezultatele la care Mircea Djuvara a ajuns în „Primele fundamentări ale fenomenului juridic”, din teza de doctorat, cu cele din scrierile mai târzii, avem imaginea de ansamblu a kantianismului său și a etapelor neokantiene aferente.

Mircea Djuvara a propus, așadar, o filosofie completă a dreptului: cu o cunoaștere teoretică formulată pe principiile kantiene ale teoriei cunoașterii și cu o determinare epistemologică deschisă spre întreaga filozofie contemporană pe care o „cântărește” cu „unitatea de măsură” a criticismului kantian. Aceasta „unitate de măsură” devine ea însăși obiectul interogației filosofice în spirit neokantian, dar mai ales analitic, deprins din gândirea filosofică și științifică a începutului de secol XX. Djuvara preia multe dintre resursele filosofiei bergsoniene, pentru care dovedește un interes foarte mare pe întreg parcursul operei sale, și din resursele cercetărilor științifice – scrie inclusiv un eseu denumit „Filosofia relativității restrânse (Lorentz, Einstein)” unde își exprimă preocuparea pentru resursele epistemologice ale cercetării științifice. Acest aspect se reflectă foarte bine și în eseu „Observații metodologice asupra fenomenului juridic”.

¹¹ Mircea Djuvara, *Eseuri de filosofia dreptului*, studiu introductiv, selecția textelor și note de Nicolae Culic, București, Editura Trei, 1997.

¹² Mircea Djuvara, *Filosofia contemporană și dreptul*, ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și bibliografie de Adrian Michiduță, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2005.

¹³ Eugeniu Sperantia, *Mircea Djuvara*, în vol. *Figuri universitare*, Editura Tineretului, București, 1967, p. 76. – lista este redată ca „Anexă” în monografia: Dumitru-Viorel Piuitu, *Filosofia juridică a lui Mircea Djuvara*, Craiova, Editura Sitech, 2006, pp. 269-271.

Filosoful român critică pragmatismul anglo-saxon care se răspândea cu repeziciune în întreaga Europă, însă învață ceva din el și din proba pe care cunoașterea teoretică trebuie să o dea în fața experienței, odată cu această „nouă modă în filosofie”. Djuvara nu devine partizanul unei filosofii sau ideologul unui curent filosofic, el caută să extragă repere pentru cunoașterea rațională din întreaga filosofie. Putem afirm, în urma analizelor din primul de până acum, că filosoful român nu a devenit un neokantian extremist, precum Cohen sau Nartop, pe care îi citează, ci reia tezele kantiene pe cont propriu.

În eseu „Mode noi în filosofie: pragmatismul”, primul din *Broșura* bibliografică din 1941, întreaga critică adusă pragmatismului converge spre ideea că: „Adevărul nu este adevăr pentru că reușește și nici, poate, pentru că ar corespunde unei realități ipotetice exterioare, ci stă în conformațiunea specifică a înțelegerii umane și în armonizarea internă a datelor de cunoștință așa încât orice minte normală și suficient dezvoltată spre a-l înțelege este nevoită să-l primească”¹⁴. Djuvara își afirmă aici credința în „nestrămutarea legilor raționale, în valoarea obiectivă a adevărului și în autoritatea impersonală a gândirii individuale”¹⁵. Această concepție își are rădăcinile în *Critica rațiunii pure*, aceasta fiind principalul reper pentru filosoful român.

Concilierea dintre gândirea abstractă și experiență pare să fie marea încercare a lui Mircea Djuvara, iar bazele sale sunt în atitudinea neokantiană, pe care o asimilase pe cale bibliografică, dar, cel mai probabil, și direct, în răstimpul în care a ținut prelegeri la Universitate din Marburg. Înainte de a-și formula ipotezele epistemologice, filosoful român are în vedere posibilitățile logicii în genere și ale logicii transcendente.

Viziunea djuvariană asupra dreptului se revendică de la toate cele „trei laturi diferite” ale filosofiei kantiene, adică atât de la „cunoașterea teoretică” a „rațiunii pure”, cât și de la „cunoașterea practică” – care cuprinde moralul și juridicul – și de la cea estetică¹⁶, pe care filosoful român le identifică în cele trei *Critici* omoloage.

¹⁴ Mircea Djuvara, „Mode noi în filosofie: pragmatismul”, în *Filosofia contemporană și dreptul*, p. 59.

¹⁵ Idem., p. 59.

¹⁶ Mircea Djuvara, „Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică”, în *Eseuri de filosofia dreptului*, p. 268.

Nicolae Culic evidențiază o inconsecvență terminologică în cazul conceptului de „cunoștință”, pe care Mircea Djuvara îl utilizează atât pentru a desemna „rezultatul” actului de cunoaștere, cât și pentru activitatea propriu-zisă a cunoașterii. Realizatorul ediției pune acest fapt pe seama imaturității limbajului filosofic românesc din perioada interbelică, când împrumuturile lexicale și adaptarea lor erau singura soluție pentru discutarea unor teme ce se dezbăteau în filosofia occidentală. Însă problema este mult mai importantă în economia lucrării noastre din moment ce în aceste eseuri Djuvara nu distinge clar între trei concepte determinate pentru filosofie, anume: „cunoștință”, „cunoaștere”, și „conștiință”. Ca urmare, așa cum sesizează și Nicolae Culic, el nu face o diferență la nivel de limbaj între rezultatul actului de cunoaștere, activitatea cognitivă propriu-zisă și starea de a fi conștient ca premisă a reflectării în minte a tot ceea ce este interior și exterior și perceptibil într-un fel sau altul, însă la nivel teoretic impune aceste diferențe care-i devin axiomatice și care sunt ușor de dedus din context.

În atare condiții, premisa noastră conform căreia Mircea Djuvara este adeptul unei întemeieri filosofice depline a dreptului, atât prin prisma „teoriei cunoașterii” cât și prin mijloace epistemologice, este constrânsă de această slăbiciune de limbaj, însă, în mod subtil, filosoful român reușește de fiecare dată să argumenteze coerent ceea ce își propune să demonstreze. În reeditarea eseurilor filosofice djuvariene, Culic adaptează limbajul în funcție de contextul problematizării, în timp ce Adrian Michiduță, realizatorul cărții *Filosofia contemporană și dreptul*, nu sesizează și nu marchează confuzia terminologică enunțată.

Revenind la „influența” kantiană, observăm că un bilanț al scrierilor lui Djuvara despre Kant și o perspectivă editorială asupra acestora pot duce la realizarea unei lucrări consistente despre opera filosofului german. Acestea sunt argumente suficiente pentru o sinteză prealabilă a filozofiei kantiene, așa cum a fost ea receptată de filosoful român și de alți exegeți ai filosofiei dreptului, dar și printr-o lectură directă a operei kantiene.

Perspectiva kantiană asupra dreptului este fondată pe rațiune, morală, individ și libertate, ceea ce ne determină să aducem în discuție și problema *autonomiei voinței*, centrală în preocupările djuvariene.

Prin propunerea *rațiunii pure* și a *rațiunii practice*, Kant ne înfățișează o realitate duală: „De o parte, lumea ideilor pure, a moralei transcendente, imuabile, inflexibile și eterne (...). Este lumea rațiunii și a moralei. De cealaltă parte este lumea fenomenelor și aparențelor sensibile, în care trăim și ne facem plimbările. Este lumea reglementată prin legi”¹⁷. Însă această remarcă este una prea generală și nu aduce nimic nou în problema întemeierii dreptului cu ajutorul teoriei cunoașterii, teoretice și practice deopotrivă. Însă este un cadru în care putem desfășura o analiză modernă a normei juridice, în care sesizăm că legea pozitivă are un dublu temel: unul rațional și unul imperativ.

Revenind la (neo)kantianismul lui Mircea Djuvara, în 1942 el a publicat cartea *Contribuții la teoria cunoașterii. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică*, unde își exprimă admirația și încrederea deplină în filosofia germanului și unde invocă nevoia dublei întemeieri a dreptului, motiv pentru care va propune la rândul său o viziune duală concretizată în binomul *drept rațional – drept pozitiv*, analizat dialectic în lucrarea din 1933. Titlu eseuului relevă primul nivel al exegezei noastre, cel al teoriei cunoașterii, anterior fundamentărilor epistemologice și a deschiderilor metodologice în care gânditorul român a excelat.

Mircea Djuvara a afirmat că „filosofia juridică se leagă de teoria cunoașterii și este nevoită să-și întindă cercetările în domeniul epistemologiei”¹⁸. Ar fi inutil să mai demonstrăm acest lucru. Ceea ce urmărim este modul în care Djuvara face saltul între cele două moduri de fundamentare, pentru a surprinde cum dreptul pozitiv poate fi redus, în urma unui demers analitic, la dreptul rațional.

Redăm în cele ce urmează o mărturie care indică întocmai atitudinea gânditorului român față de cunoaștere în genere și față de cunoașterea juridică în particular:

„Vi se va părea desigur curios să auziți pe un jurist vorbind despre Kant. Am fost atras încă din tinerețe, pe când făceam și studii de filosofie, de splendoare unică a concepției kantiene. Am ajuns a o cerceta mai de aproape în urma convingerii științifice pe care am dobândit-o că, la baza întregului drept și deci a întregii vieți a oricărei națiuni care merită acest nume și chiar a umanității civilizației în genere,

¹⁷ Philippe Mallaurie, „Kant, Immanuel”, în *Antologia gândirii juridice*, traducere din franceză de Doina Jela-Despois, București, Editura Humanitas, 1996, p. 166.

¹⁸ Mircea Djuvara, „Problema fundamentală a dreptului”, în *Eseuri de filosofia dreptului*, ed. cit., p. 68.

trebuie să stea ideea de justiție. Nu am putut găsi în alte filosofii nici explicarea acestei idei nici justificarea ei ca ideal statornic și obligatoriu de acțiune; nu am putut-o recunoaște în înfățișarea ei reală, așa cum se impune oricărui suflet adevărat, decât numai pe temeiul criticismului lui Kant. Valoarea permanentă a acestei concepții stă în faptul că ea e singura filozofie a idealului care poate fi coerentă: nu numai că ea se încadrează, explică și legitimează toate progresele științei contemporane, dar este singura care poate servi și întemeia aspirațiile vieții noastre reale în ceea ce ele au mai sacru.”¹⁹

Aici filosoful român își pune problema și din punct de vedere epistemologic, însă nu fără a pune la bazele ei criticismul logic și rațiunea pură, cărora Kant însuși nu le va putea rămâne fidel în totalitate. Neokantienii, în rândul cărora se plasează cu bună știință și Mircea Djuvara, reduc „sub o formă nouă concepția kantiană la ceea ce ea este în realitate și-i dau interpretarea, pe care i-am dat-o și noi în lucrarea de față: ea nu consistă în altceva decât într-o încercare cu caracter ideal de a explica cunoștința științifică (teoretică) și practică, arătând care sunt condițiile logice, fără care ea nici nu poate exista”²⁰. Așadar, neokantienii au încercat să elimine psihologicul din rațiunea pură, să îndepărteze o concepție la care Kant însuși a făcut apel în interpretarea unor elemente apriorice, dar pe care urmașii săi au văzut-o ca pe o slăbiciune ce trebuia evitată dacă se dorea în continuare o întemeiere a cunoașterii prin rațiune pură și logică transcendentă. Aceștia nu au radicalizat discursul, ci au resuscitat idealismul iluminist având avantajul istoric al retrospectivei analitice, cunoscând contraargumentele romantice și o sumă de noi scrieri și descoperiri științifice realizate pe parcursul unui secol.

Adept al filosofiei kantiene, trecută prin filtrele critice deprinse atât de la Kant, cât și de la cei mai importanți neokantieni, Mircea Djuvara a proiectat teoretic *dreptul rațional* și la pus la bazele cunoașterii juridice. Această realizare este prima întemeiere filosofică a dreptului românesc din cultura română.

¹⁹ Mircea Djuvara, „Contribuții la teoria cunoașterii juridice. Spiritul filosofiei kantiene și cunoașterea juridică”, p. 263.

²⁰ Mircea Djuvara, în *Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică) / Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*, cuvânt introductiv de dr. Barbu B. Berceanu, ediție îngrijită de Marius Ioan, București, Editura All, 1995, p. 396.

BIBLIOGRAPHY:

1. Djuvara, Mircea, *Fundamentul fenomenului juridic. Reflecții asupra principiilor logice ale cunoașterii juridice*, traducere de Roxana Albăstroi, ediție critică, studiu introductiv, note și comentarii de Dan Sfîrnă, Craiova, Editura Aius, 2014.
2. Djuvara, Mircea, *Filosofia contemporană și dreptul*, ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și bibliografie de Adrian Michiduță, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2005.
3. Djuvara, Mircea, *Eseuri de filozofie a dreptului, studiu introductiv*, selecția textelor și note de Nicolae Culic, București, Editura TREI, 1997.
4. Djuvara, Mircea, *Teoria generală a dreptului / Drept rațional, izvoare și drept pozitiv*, cuvânt introductiv de Barbu B. Berceanu, ediție îngrijită de Marius Ioan, București, Editura ALL, 1995.
5. Mircea Djuvara, „Titu Maiorescu profesor de filosofie”, în „Revista de Filozofie”, nr. 1, ianuarie-martie, 1940.
6. Bagdasar, N., „Filosofia dreptului” în *Istoria filozofiei, vol. V, Filozofia românească de la origini până în prezent*, de N. Bagdasar, Traian Herseni și S. S. Bârsănescu, București, Societatea Română de Filozofie, 1941.
7. Culic, Nicolae, „Mircea Djuvara – teoretician și filosof al dreptului”, în Mircea Djuvara, *Eseuri de filozofie a dreptului*, studiu introductiv, selecția textelor și note de Nicolae Culic, București, Editura TREI, 1997.
8. Del Vecchio, Giorgio, *Lecții de filozofia dreptului*, traducere de J. C. Drăgan, introducere de Mircea Djuvara, Editura Europa Nova.
9. Florian, Mircea, *De la mythos la logos. O scurtă introducere în filozofie*, ediție critică, studiu introductiv, note și bibliografie de Adrian Michiduță, Craiova, Editura Aius, 2013.
10. Kant, Immanuel, *Critica rațiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, București, Univers Enciclopedic Gold, 2009.
11. Kant, Immanuel, *Critica rațiunii practice*, traducere de Nicolae Bagdasar, București, Editura IRI, 1999.
12. Kant, Immanuel, *Metafizica moravurilor*, în Immanuel Kant, *Scrieri moral-politice*, traducere, studii introductive, note și indicii de Rodica Croitoru, București, Editura Științifică, 1991.

13. Mallaurie, Philippe, „Kant, Immanuel”, în *Antologia gândirii juridice*, traducere din franceză de Doina Jela-Despois, București, Editura Humanitas, 1996.
14. Morar, Vasile, „Precis de filozofie juridică”, fișă de dicționar în Ion Ianoși (coord.), *Dicționarul operelor filosofice românești*, București, Editura Humanitas, 1997.
15. Ollig, Hans-Ludwig, „Neokantianismul”, în *Istoria filosofiei în secolul al XIX-lea*, Editor Ferdinand Fellmann, traducerea capitolului de Valentin Cioveie, București, Editura ALL, 2000.
16. Piuitu, Dumitru-Viorel, *Filosofia juridică a lui Mircea Djuvara*, Craiova, Editura Sitech, 2006.
17. Sperantia, Eugeniu, „Mircea Djuvara”, în vol. *Figuri universitare*, Editura Tineretului, București, 1967.